

**ПРІОРИТЕТИ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ,
АНАЛІЗ РЕГІОНАЛЬНИХ І МІСЦЕВИХ РИНКІВ**

УДК 330.111.66-043.86: (330.341:[33.012:114-029:332.133.6])

ГОРІНА Г. О.

Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського, м. Кривий Ріг

**ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ПРОСТОРОВОЇ ПОЛЯРИЗАЦІЇ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ**

В роботі систематизовано наявні в сучасній регіональній науці позиції дослідників та наукових шкіл щодо відокремлення факторів формування просторової нерівності та поляризації, бар'єрів просторового розвитку регіонів. Запропоновано класифікацію факторів формування просторової поляризації соціально-економічного розвитку регіонів на підставі виокремлення 9 класифікаційних ознак (детермінант), об'єднаних у два блоки. Запропоновано систему взаємодії факторів просторової поляризації соціально-економічного розвитку регіонів.

Ключові слова: просторова поляризація, просторова нерівність, детермінанти просторової поляризації, соціально-економічний розвиток.

GORINA G. O.

Donetsk National University of Economics and Trade named after Mikhail Tugan-Baranovsky, Kryvyi Rih

**SPATIAL POLARIZATION FACTORS OF SOCIO-ECONOMIC
REGIONAL DEVELOPMENT**

The aim of the research is systematization and critical generalization of existing scientific approaches to spatial polarization factors of socio-economic development and elaboration on this basis, expanded classification. Available in modern regional science scientific schools and research positions regarding separation factors of spatial inequality and polarization, regional development spatial barriers is systematized. The classification of spatial polarization factors of socio-economic development is proposed. The classification is based on separation of 9 criteria (determinants) combined into two blocks. The system of spatial polarization factors interaction of socio-economic development is proposed.

Keywords: spatial polarization, spatial inequalities, determinants of spatial polarization, socio-economic development.

Постановка задачі. Просторова поляризація соціально-економічних процесів зазначає трансформаційних змін на глобальному, регіональному та національному рівнях. Визначення закономірностей просторової поляризації і передумов її трансформації вимагає дослідження теоретичних уявлень про фактори формування поляризації, асиметрії, дивергенції розвитку регіонів та пошуку адекватних моделей для вивчення, згладжування та прогнозування існуючих тенденцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Засади теорії просторової поляризації, основу якої складають фактори формування просторової диференціації розвитку регіонів, було закладено в роботах зарубіжних дослідників регіональної економіки та економічної географії – Центро-периферійна теорія просторового розвитку (Core-periphery theory) Фрідмана Д. [1], теорія «полосів росту» (Growth poles theory) Перру Ф. [2], Теорія просторової нерівності Кругмана П. [3]. Серед вітчизняних дослідників та науковців близького зарубіжжя теорії просторового розвитку, а саме питання визначення факторів просторової поляризації та інструментів їх згладжування отримали своє продовження у працях Герасименко В.А. [4], Панфілова В.С. [5], Ртищева А.В. [6], Соболева А.В. [7], Циренової Є.Д. [8], Шкромади В.І. [9], Экової В.А. [10].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим, незважаючи на наявність значної кількості наукових напрацювань з зазначених питань, дискусійний характер та відсутність загальноприйнятої класифікації факторів формування просторової поляризації соціально-економічного розвитку регіонів спонукають до систематизації поляризаційних чинників з метою подальшого визначення передумов їх формування та механізмів згладжування.

Постановка завдання. Метою статті є систематизація та критичне узагальнення існуючих наукових підходів щодо факторів формування просторової поляризації соціально-економічного розвитку регіонів та розробка на цій підставі розширеної класифікації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Просторова поляризація соціально-економічного розвитку на будь-якому рівні формується під впливом об'єктивних та суб'єктивних факторів, які безпосередньо або опосередковано позначаються на тенденціях до сталого розвитку або до поляризації. Під дією провідних факторів формуються полюси (центри), які поширюють свій вплив на периферію, вирівнюючи або підсилюючи диспропорцію у рівні розвитку територій.

У доповіді Світового банку за 2009 р. [11], яка базується на підходах «нової економічної географії», виділені три фактори формування просторової нерівності (бар'єра просторового розвитку), які роблять свій вплив на соціально-економічний розвиток в будь-якому географічному масштабі – місцевому, національному та міжнародному:

– density (щільність) – просторова концентрація населення і агломераційний ефект. «Щільність» є найбільш важливим аспектом в місцевому масштабі. Відстані короткі, культурні та політичні розбіжності незначні та дрібні. Завданням політики стає опанування ринкових сил шляхом стимулювання концентрації і сприяння зближенню в рівні життя між селами та містами. Разом з тим, відстань може мати важливе значення, так як швидка урбанізація призводить до перевантаженості, і розбіжності всередині міст можуть проявлятися в появі трущоб і гетто.

– distance (відстань) – економічна відстань, обумовлена слабозвиненою інфраструктурою, внутриматериковим становищем, віддаленістю від глобальних і внутрішньодержавних ринків, транспортними витратами в цілому. «Відстань» є найбільш важливим аспектом в національному географічному масштабі. Відстань між регіонами, де господарська діяльність сконцентрована, та регіонами, які відстають, є основним виміром. Завдання політики зменшити відстань між компаніями-роботодавцями та працівникам. Основними механізмами є мобільність робочої сили і скорочення транспортних витрат за рахунок інвестицій в інфраструктуру. Розбіжності всередині країни, відмінності в мові, валюті, і культурі, як правило, невеликі, разом з тим великі країни можуть бути географічно розділені через релігію, етнічну приналежність або мову.

– division (розділення) – інституційні бар'єри, в тому числі кордоні бар'єри (національні, регіональні, локальні), що перешкоджають проникненню товарів, послуг, інновацій. «Розділення» є найбільш важливим аспектом в міжнародному масштабі. Але «відстань» і «щільність» також мають значення. Економічне виробництво сконцентровано в кількох регіонах світу – Північна Америка, Північно-Східна Азія і Західна Європа, які, у свою чергу, є найбільш інтегрованими. Інші регіони, навпаки, розділяються. У той час як «відстань» має істотне значення на міжнародному рівні, в питаннях доступу до світових ринків, «розділення» яке передбачає непроникність кордонів, відмінності в валютах і нормативних положеннях, є більш серйозною перешкодою, ніж «відстань».

Кругман П. в якості переваг території та факторів, що сприяють реалізації конкурентних переваг виділяє «...чинники «першої природи» (багатство природних ресурсів, вигідне географічне положення), які мало залежать від людини, і чинники «другої природи» (агломераційний ефект, людський капітал, інституційне середовище) найбільшою мірою пов'язані з діяльністю держави і суспільства» [3, с. 54].

Низка сучасних дослідників феномену просторової поляризації соціально-економічного розвитку регіонів дотримуються запропонованого Кругманом П. підходу, відокремлюючи дві групи факторів впливу – фактори «першої природи» або об'єктивні чинники та фактори «другої природи» – суб'єктивні, доповнюючи їх та пристосовуючи до сучасних світових економічних викликів.

Герасименко В.А. [4, с. 15], Куликова Є.І., Циренова Є.Д. [8, с. 93], до об'єктивних факторів, що впливають на просторову поляризацію, відносять: «...природно-географічні відмінності між регіонами країни, забезпеченість економічного розвитку ресурсами, технологічну специфіку і виробничу спеціалізацію території, ступінь її економічної відособленості» [8, с. 93]. Суб'єктивними факторами, що підсилюють просторову поляризацію виступають: «...детермінанти інституціональної, інфраструктурної та функціонально-організаційної спрямованості, тобто тип політико-територіального устрою і характер розподілу владних і економічних повноважень, традиції і практика етатизму, наявність і позиції великих корпоративних структур» [8, с. 93].

Панфілов В.С., використовуючи зазначену методика пропонує відокремлювати дві групи чинників поляризації економічного простору: «...фактори, що забезпечують абсолютні переваги територіального утворення (природно-кліматичні, природно-ресурсні); чинники, що забезпечують відносні переваги територіального утворення (інфраструктурні, інституційні, соціально-демографічні)» [5, с. 42].

Ртищев А.В. у ході дослідження ефективних інструментів згладжування просторової поляризації регіонів запропонував відокремлювати наступні основні суб'єктивні чинники нерівномірності розвитку регіонів: «...неоднорідність промислово-господарського освоєння регіонів; структурна нерівномірність регіональної промисловості; неоднорідність бюджетних повноважень та бюджетного фінансування; істотні відмінності в регіональній політиці і можливості по створенню «точок зростання» в різних регіонах; диспропорції в соціально-економічному розвитку регіонів та окремих територій» [6, с.8].

Соболев О.В. у якості зовнішніх факторів, що формують просторову поляризацію, пропонував досліджувати: «... агломераційний ефект і високу щільність населення, ступінь розвитку і стійкість господарських зв'язків між регіонами, ступінь залученості регіону в зовнішньоекономічну діяльність, міжрегіональну конкуренцію» тощо. Серед внутрішніх факторів, що підсилюють просторову поляризацію – «...економіко-географічне положення та природні умови, забезпеченість природними ресурсами, галузеву структуру економіки регіону, розміщення продуктивних сил, рівень розвитку інфраструктури, регіональну політику і стратегію розвитку регіону, кваліфікацію трудових ресурсів і рівень продуктивності праці, соціокультурні особливості населення» [7, с. 7].

Шкромата В.І. висуває гіпотезу, що посилення диференціації соціально-економічних параметрів функціонування регіонів залежить від дії двох груп факторів: «... історично сформованих і об'єктивно обумовлених базових (місце розташування та природно-кліматичні умови, доступ до природних ресурсів, транспортна інфраструктура, етнічний склад і нерівномірна щільність населення, розміщення продуктивних

сил, близькість до зовнішніх кордонів / центру) і актуальних (глобалізація, міграційний і агломераційний ефекти, бюджетно-податкова політика, науково-технічний прогрес та інноваційний розвиток, зростання конкурентної та інвестиційної активності)» [9, с. 6].

Відмінну, невластиву сучасним дослідженням проблем просторової поляризації регіонів та напрямків її ефективного згладжування має Екова В.А., яка дотримуючись еволюційно-генетичного підходу, інтегруючи ключові положення територіального, ресурсного, інформаційного, процесного, об'єктно-суб'єктного, інституційного підходів, наполягає, що «... регіональний економічний простір є закономірним результатом структурованої і просторово розподіленої взаємодії шести факторів – людського, технічного, природно-ресурсного, інституційного, організаційного та інформаційного – у ході реалізації регіонального відтворювального процесу» [10].

Таблиця 1

Фактори формування просторової поляризації соціально-економічного розвитку регіонів

1. Історично-сформовані базові детермінанти	
1.1. Природно-ресурсна детермінанта:	- географічне положення; - забезпеченість та доступ до природних ресурсів; - сприятливі природно-кліматичні умови; - близькість до зовнішніх кордонів / центру.
1.2. Соціально-демографічна детермінанта	- агломераційний ефект; - міграційний ефект; - щільність населення; - кваліфікація трудових ресурсів; - рівень продуктивності праці; - етнічний склад населення; - соціокультурні особливості населення.
2. Актуальні інноваційні детермінанти	
2.1. Інституційно-інфраструктурна детермінанта	- транспортна інфраструктура; - галузева інфраструктура; - наукова інфраструктура; - сукупність організаційних та інституційних структур
2.2. Промислово-господарська детермінанта	- технологічна специфіка і виробнича спеціалізація регіону; - ступінь економічної відособленості регіону; - галузева структура економіки регіону; - неоднорідність промислово-господарського освоєння регіонів; - структурна нерівномірність регіональної промисловості; - розміщення продуктивних сил.
2.3. Інноваційна детермінанта	- науково-технічний прогрес; - інноваційний розвиток; - інвестиційна активність.
2.4. Політики-економічна детермінанта	- політико-територіальний устрій і характер розподілу владних і економічних повноважень; - неоднорідність бюджетних повноважень та бюджетного фінансування; - регіональна політику і стратегія розвитку регіону.
2.5. Інтеграційна детермінанта	- ступінь відкритості економіки; - ступінь розвитку і стійкість господарських зв'язків між регіонами; - ступінь залученості регіону в зовнішньоекономічну діяльність; - участь у інтеграційних об'єднаннях та міжнародних організаціях; - поглиблення транскордонного співробітництва; - наявність візових та митних бар'єрів.
2.6. Глобалізаційна детермінанта	- наявність і позиції великих корпоративних структур; - доступність світової ринкової інфраструктури; - залученість до міжнародної спеціалізації та кооперації; - залученість в міжнародну торгівлю, процеси міжнародного кредитування, інвестування; - залученість у міжрегіональну конкуренцію.
2.7. Зовнішньоорієнтована детермінанта	- зовнішньоекономічна політика держави; - створення сприятливого зовнішньополітичного середовища; - ступінь міжнародної гармонізації нормативно-правової бази.

Підсумовуючі та систематизуючі наявні у сучасній регіональній науці погляди науковців, щодо класифікації факторів просторової поляризації можна виокремити наступні види чинників, які у більшості випадків за своєю сутністю мають однакові класифікаційні ознаки та змістове навантаження: чинники «першої природи» та чинники «другої природи»; об'єктивні чинники та суб'єктивні чинники; чинники, що забезпечують абсолютні переваги та чинники, що забезпечують відносні переваги; зовнішні фактори та внутрішні фактори; історично сформовані і об'єктивно обумовлені базові фактори та актуальні фактори.

Дискусійний характер та відсутність загальноприйнятої класифікації факторів формування просторової поляризації соціально-економічного розвитку регіонів спонукають до систематизації поляризаційних чинників на підставі виокремлення 9 класифікаційних ознак (детермінант), об'єднаних у два блоки – історично-сформовані базові детермінанти та актуальні інноваційні детермінанти, ґрунтуючись на існуючих підходах дослідників та сучасних тенденціях поляризації світового господарства.

Спираючись на приналежність детермінанти до середовища її формування усі зазначені фактори можна об'єднати у дві групи: ендегенні детермінанти та екзогенні детермінанти. Ендегенні детермінанти поляризації регіону (країни) формуються під впливом внутрішніх ресурсів та утворюють єдину взаємозв'язану і взаємодіючу соціально-економічну систему елементів. Екзогенні детермінанти формуються під дією зовнішніх чинників, але залежать від внутрішніх передумов, готовності елементів соціально-економічної системи до зовнішньої взаємодії та мають сталий взаємозв'язок з ендегенними детермінантами (рис. 1).

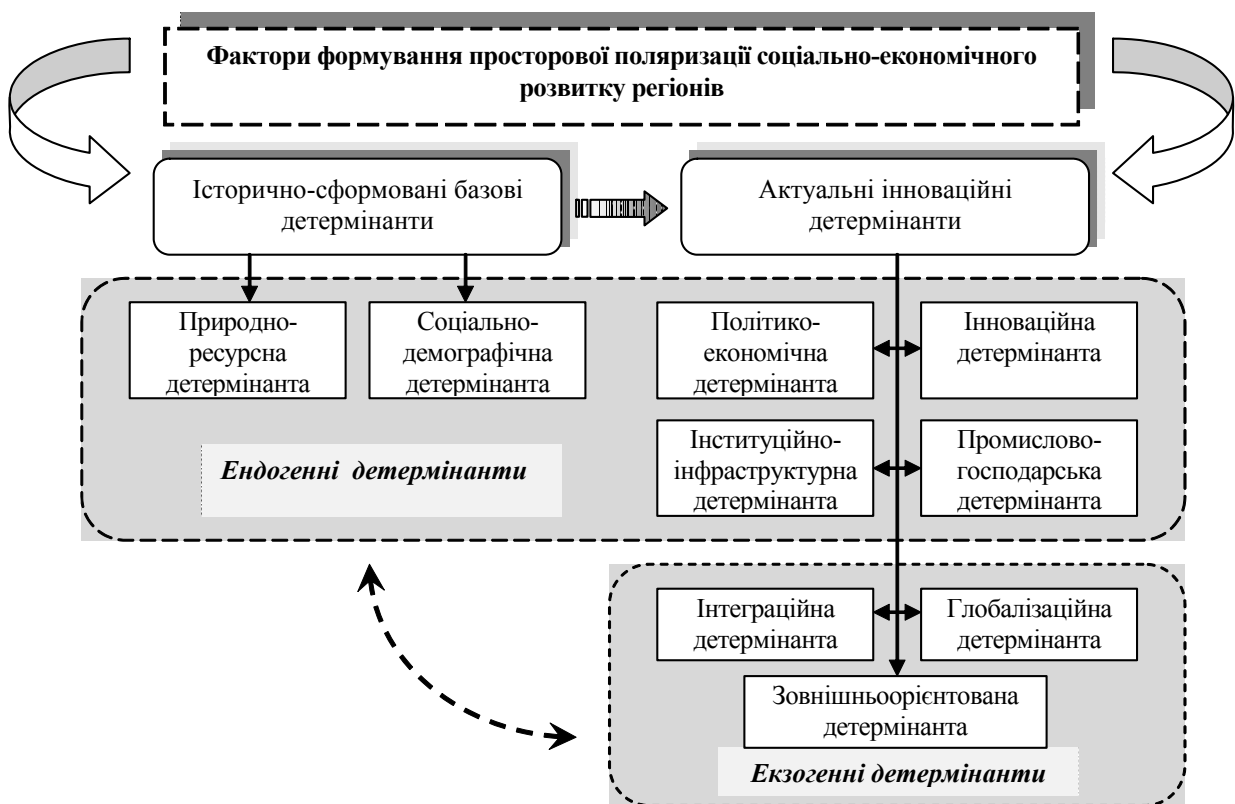

Рис. 1. Система взаємодії факторів просторової поляризації соціально-економічного розвитку регіонів

Фактори просторової поляризації соціально-економічного розвитку регіонів знаходяться у постійній взаємодії та взаємозв'язку. Історично-сформовані базові фактори є підставою для концентрації ресурсів та створюють можливості для інноваційного розвитку – формування актуальних інноваційних детермінант. Ендегенні детермінанти об'єднують в собі як базові фактори, так і актуальні інноваційні, розвиваються та трансформуються під впливом та тісним взаємозв'язком з екзогенними детермінантами. Екзогенні детермінанти у представленій системі консолідується шляхом відокремлення трьох актуальних інноваційних детермінант зорієнтованих на зовнішній розвиток.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що об'єднуючою тезою наукових доробок дослідників регіональної економіки та економічної географії з питань вивчення факторів формування просторової диференціації розвитку регіонів є положення, що головним чинником просторового розвитку стає не наявність ресурсів, а ефективність їх використання. Узагальнення існуючих підходів дослідників та сучасних тенденцій поляризації світового господарства дозволило запропонувати класифікацію факторів формування просторової поляризації соціально-економічного розвитку регіонів на підставі виокремлення 9 класифікаційних ознак (детермінант),

об'єднаних у два блоки та систему взаємодії історично-сформованих базових детермінант, актуальних інноваційних детермінант, ендогенних та екзогенних детермінант просторової поляризації розвитку регіонів.

Перспективи подальших розвиток у даному напрямі полягають у дослідженні факторів формування просторової поляризації світового туристичного ринку.

Література

1. Friedmann J. Regional Development Policy: a Case Study of Venezuela / J. Friedmann. – Massachusetts : MIT Press, 1966. – 279 p.
2. Perroux F. Note sur les notion de pole de croissance / F. Perroux // *Economie Appliquee*. – 1955. – № 7 (1-2). – P. 307–320.
3. Krugman P.R. Geography and Trade / P. R. Krugman. – Cambridge MA : MIT Press, 1991. – 142 p.
4. Герасименко В.А. Трансфертные координаты пространственной поляризации региональной экономики : автореф. дис. на соискание наук. степени канд. экон. наук : спец. 08.00.05 "Экономика и управление народным хозяйством (региональная экономика)" / Герасименко Владимир Александрович. – Майкоп, 2006. – 27 с.
5. Панфилов В.С. Типология региональных образований экономического пространства / В.С. Панфилов // ВЭПС. – 2010. – № 2. – С. 42–45.
6. Ртищев А.В. Эффективные инструменты сглаживания пространственной поляризации регионов : автореф. дис. на соискание наук. степ. канд. экон. наук : спец. 08.00.05 "Экономика и управление народным хозяйством (региональная экономика)" / Ртищев Андрей Вячеславович. – Уфа, 2013. – 24 с.
7. Соболев А.В. Условия и факторы поляризованного развития муниципальных районов и городских округов северо-западного экономического района : автореф. дис. на соискание наук. степ. канд. геогр. наук : спец. 25.00.24 "Экономическая, социальная, политическая и рекреационная география" / Соболев Алексей Викторович. – Санкт-Петербург, 2015. – 20 с.
8. Цыренова Е.Д. Проблемы поляризации социально-экономических систем российских регионов / Е. Д. Цыренова, Е. И. Куликова ; гл. ред. В. Е. Сактоев // *Вестник Восточно-Сибирского государственного университета технологий и управления*. – 2015. – № 4. – С. 91–96.
9. Шкромада В.И. Совершенствование налоговых инструментов сглаживания социально-экономической поляризации регионов : автореф. дис. на соискание наук. степ. канд. экон. наук : спец. 08.00.05 "Экономика и управление народным хозяйством (региональная экономика)" / Шкромада Валентина Ивановна. – Белгород, 2013. – 24 с.
10. Экова В.А. Идентификация объектов пространственного менеджмента в регионе [Электронный ресурс] / В.А. Экова // *Материалы международной научно-практической конференции «Современные направления теоретических и прикладных исследований '2013»*. – Одесса : КУПРИЕНКО, 2013. – Выпуск 1. – Режим доступа : <http://www.sworld.com.ua/index.php/uk/economy-113/where-to-stay-productive-forces-and-regional-economy-113/16975-113-0762>
11. World development report: Reshaping economic geographic, 2009 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSPContentServer/WDSP/IB/2008/12/03/000333038_20081203234958/Rendered/PDF/437380REVISED01BLIC1097808213760720.pdf

Надійшла 13.08.2016; рецензент: д. е. н. Чернега О. Б.